

„Egy szájjal és egy szívvel...” – A közösségi éneklés eredete a történeti Munkácsi Egyházmegyében

TARTALOM: 1. A közösségi éneklés fogalma; 2. A történelem tanúságtétele; 3. A közösségi éneklés elterjedése; 4. Szempontok a mai megújuláshoz.

ANDRÁS DOBOS: „With one voice and one heart...” The origin of congregational singing in the historical Eparchy of Mukachevo

By congregational singing we mean that at the liturgies the singing service is not performed by the cantor or a choir alone, but the whole community is involved in the liturgical singing. This kind of worship is an idiosyncrasy of the historical Eparchy of Mukachevo. Even today, this tradition is proudly nurtured by Ruthenian, Slovak and Hungarian Greek Catholics, not only in Europe but also in the United States.

The congregational singing in the historical Eparchy of Mukachevo – contrary to the legendary narratives – is not a remnant of the ancient church’s tradition. Numerous sources prove that in the XVII-XVIII. centuries usually one cantor sang on the liturgies. The reform, through which the whole people in the church got involved in the singing, is attributed to the name of Bishop András Bacsinszky (1772–1809). He was the one who ordered the parish priests and cantors to teach the liturgical chants to the people, starting with the youth. Bacsinszky was basically guided by a dual motivation. One is aesthetic: he hoped that the congregational singing would enhance the beauty of the liturgies. The other one is liturgical-theological: the Liturgy is a common service, in which all the present people must participate. Adherence to the latter principle may have guided him even when he gave permission to celebrate the liturgies – at least partially – in Hungarian language in the church of Hajdúdorog. It is conceivable that Bacsinszky – when he was parish priest at Hajdúdorog – got the idea of congregational singing from the practice of the Reformed communities in the area, as in the Protestant congregations the singing service was provided by the community.

Later, other bishops also urged the involvement of the people to the singing service. The most zealous of them was Bazil Popovics, Bishop of Mukachevo (1837–1864). At the same time, he urged the introduction of polyphonic choir singing in the bigger parishes. In the middle of the 18th century the first songbooks were also published, in Paleo-Slavic and Hungarian languages.

From a liturgical point of view, emphasizing unilaterally the congregational singing has its own negative consequences. Those elements of the liturgies which were to be read and not for singing, that is, psalms and canons, were taken out of the liturgies. The distribution of services (cantor / reader – choir – people) gives a kind of dynamism to the liturgies. The more complex melodies cannot be performed by the whole community, so either the melodies need to be simplified or the performance is damaged; both at the expense of aesthetics.

I. A közösségi éneklés fogalma

Van a magyarországi görögkatolikus egyháznak egy olyan szokása, amelyet csak kevés más bizánci rítusú közösség tudhat még magáénak. Olyan gyakorlat ez, amely az ittenieknek természetes, egy külföldről érkezőnek azonban rögtön feltűnik. Egy orosz ortodox templomba betérve rendszerint kórus hangját hallja az ember, de hasonló a helyzet az ukrán görögkatolikusoknál is. A görög liturgikus nyelvet követő egyházakban egy-két kántor hangja szól. Ha azonban egy kárpátaljai, szlovák vagy magyar szertartáson vesz részt az idegen, mindenekelőtt arra lesz figyelmes, hogy az egész jelenlévő nép énekel. Az éneklés általában nem művészi, de lelkes, és mindenkit magával ragad.

Vajon honnan ered ez a csak kevesek által osztott gyakorlat? A közeli romániai egyházmegyékben már csak ritkán találkozni vele, ott is inkább a magyar vagy hajdan magyar nyelvű parókiákon. Annál inkább élő a Bácskelesztúri Egyházmegyében, vagyis a délvidéki ruszinoknál, a Pittsburghi Metropólia egyházközségeiben, sőt, nem idegen ez a konstantinápolyi pátriárka omofora alá tartozó Észak-Amerikai Kárpátorosz Ortodox Egyházmegyében,¹ szóljon az ének akár angol, akár ósláv nyelven.

1 Ennek a ma 78 parókiából álló egyházmegyének a története szorosan összefügg az énekhagyományokhoz való ragaszkodással. A XIX. század második felében az Amerikai Egyesült Államokba nagy számban vándoroltak ki görögkatolikusok a Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyéből. 1892-ben a megalakult egyházközségek jelentős része – az amerikai római katolikus hierarchia bizalmatlan hozzáállása és főként a cölibátus kötelezettségének a görögkatolikus klérusra való kiterjesztése miatt – Tóth Elek eperjesi egyházmegyes pap vezetésével csatlakozott az orosz ortodox egyházhoz. 1935-ben újabb egyházközségek döntöttek az unió felbontása mellett. Mivel azonban azt látták, hogy a korábban már az ortodoxiába visszatért görögkatolikus eredetű közösségek liturgikus életében erős oroszosító folyamat ment végbe, melyet ők maguk el kívántak kerülni, jobbnak látták az egységet a konstantinápolyi pátriárkától kérni, aki számukra 1937-ben püspököt is adott *Orestes Chornock* személyében. A Munkácsi Egyházmegyében gyökerező hagyományait, többek között az énekkultúrát, máig őrzik. Történelmükhöz vö. LAWRENCE BARRIGER, *Glory to Jesus Christ! A history of the American Carpatho-Russian Orthodox Church*, Brookline (Mass) 2000.

A felsorolt közösségek mind a Munkácsi Egyházmegyéből származnak, és büszkén ápolják közös zenei örökségüket, mind a külföldön általában prosztopinyie (простопѣние) néven ismert, egyszólamú zenei anyagot, mind annak előadásmódját. A következőkben ez utóbbiról lesz szó, vagyis arról a sajátosságról, miszerint az ének szolgálata nem kórusra, nem is kizárólag a kántorra, hanem alapvetően az egész népre van bízva.

2. A történelem tanúságtétele

Az érintett közösségek számára ennél az éneklési módnál mi sem természetesebb. Nem meglepő hát, hogy a köztudat úgy tartja, annak gyökerei a régmúlt időkbe nyúlnak vissza. A legendás elképzelést még egyes zenetudósok sem cáfolják, hanem nyitva hagyják annak lehetőségét, hogy a kárpátvidéki periférikus térségben évszázadokon át tovább élt volna egy ősegyházi gyakorlat.²

A történelmi források számos érvet fölsorakoztatnak e naiv elképzelés cáfolatára. Lássunk néhányat ezek közül! Egy *Ignatij*, vagyis Ignác nevű pap, valamikor az 1600-as évek közepén liturgikus témákról szóló homíliáiban az egyszerű falusi népéhez.³ Már önmagában az is figyelemreméltó, hogy beszédeiről vázlatot készített, hisz az igehirdetésnek akkoriban korántsem szenteltek olyan figyelmet, mint – mondjuk – kétszázötven évvel később. Az pedig igazán egyedivé teszi a prédikációkat, hogy nem merülnek ki a moralizálásban, hanem világosan és mindenki számára érthető módon elemzik a nem magától értetődő szertartástani kérdéseket. Egyik beszédében Ignatij azt magyarázza, miért szűnt meg a közös éneklés a templomokban már az ősegyház idején: „Diszharmonia volt, éppen ezért rendelkeztek úgy, hogy csak a klerikusok énekeljenek, hogy így egy hangon szóljon az ének, és ne legyen egyenetlenség az istendicséretben, hanem tisztelettel teljesítsék Istennek a szolgálatot”.⁴ A XVII. század közepén tehát, amikor Ignatij beszédei

2 Vö. ŠIMON MARINČAK, „Notes on Congregational Participation in the Eparchy of Mukačevo”, in IVAN MOODY – MARIA TAKALA ROSZCZENKO (ed.), *Unity and Variety in Orthodox Music: Theory and Practice. Proceedings of the Fourth International Conference on Orthodox Church Music. University of Eastern Finland, Joensuu, Finland 6–12 June 2011*, Publications of the International Society for Orthodox Church Music 4, Jyväskylä 2013, 71.

3 A prédikációk megjelentek nyomtatásban: ПЕТЕР ŽEŇUCH, *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии*, MBSL IV, Roma–Bratislava–Košice 2013.

4 „Был звычай перших людѣ вѣру стую приіавши же оу сѣ люде колко Было оу церкви

datálhatók, a nép közös éneklése csak a történelemből ismert. Maga a szerző ősegyházi gyakorlatnak tekinti, amely réges-rég eltűnt.

Még XVIII. századi források is arról tanúskodnak, hogy kántor híján a papnak bizony komoly nehézségei támadtak a celebrációban. A kurói⁵ parókus 1797-ben az egyházi hatóságnál panaszolja be kántorát, aki engedve az ital kísértésének, több ízben cserbenhagyta őt a szolgálatban, és kénytelen volt hatéves fiacskájára bízni a feladatát.⁶ Bizánczi püspök *Kazuisztika* címen ismert katekizmusa a Szent Liturgia végzésének feltételeit sorra véve említi, hogy „szükséges, egy ministránsfiú jelenléte is, aki szolgál a Liturgián. Lány ugyanakkor nem ministrálhat, sőt, jobb lenne, ha inkább egyedül végezné az isteni Liturgiát és magának válaszolna, semmint hogy egy lány szolgáljon az isteni Liturgián”.⁷ Bizánczi *Kazuisztikájának* alapjául egy, rövidebb a Zamoscsi zsinat (1720) után összeállított katekizmus szolgált, amely erős latinizáló tendenciák nyomait hordozta magán. Maga a *Kazuisztika* olyan utasításokat is tartalmaz, amelyek egyértelműen nem készülhettek a Munkácsi Egyházmegye számára. Az mindenesetre kiderül a fenti példákból, hogy kántor híján a szolgálattevő pap nem egykönnyen talált olyan személyt, aki helyettesíti az éneklésben. Legtöbbször feltehetően a szöveget sem tudták volna elmondani, nem hogy énekelni. Ha a nép hozzá lett volna szokva a közösségi énekléshez, nem okozott volna akkora problémát a kántor hiánya.

Közvetlen bizonyítékot az említett legendás elképzelés megdöntésére Bacinszky András püspöknek egy 1798-as rendelkezése szolgáltatja, amellyel bevezeti a közösségi énekszolgálatot:

„A nép nagyobb vallási buzgalma és a templomok ékessége érdekében minden parókus azon legyen, hogy a népet szoktassa a kántorral együttes éneklésre, kezdve a falusi tanulóifjúságon, hogy ne csak »egy szájjal«, hanem »egy szívvel« menjen végbe a szolgálat, még illendőbben, mint eddig”.⁸

спѣвали але за с̄ розногласіе Было и так постановили пак клирикови спѣвати абы едно гласно спѣваніе Было: абы неБыло рознот оу Бжей хвалѣ абы со с̄ трахомъ Бгу служили” (ŽEŇUCH, *Источники*, 126).

5 Ma Kurov nevű település Szlovákiában.

6 Vö. ŽEŇUCH, *Источники*, 387–388.

7 „А прочь того всего, треба хлопца, абы послужилъ до Службы Бжой; бо Невѣста неможеъ, такъ далеце, же лѣпшей, абы самъ Іерей, и Службу Бжую мѣлъ, и самъ себѣ отповѣдалъ, нижелибы ему Невѣста до Службы Бжой служила” (*Краткое Припадковъ Моральныхъ или Нравныхъ Собрание*, Тернава 1727, 91).

8 „Ради болшаго бл[а]гоговѣнїа народа, и С[ва]тыхъ Церквей бл[а]гоголѣпїа, кїиждо Парохъ да измагаетьса народъ свой призвычайти, под[ъ] Б[о]жественноу Літургію изъ дакомъ приспѣвовати, наченше от[ъ] талыхъ детей, прежде въ

Bacsinszky püspök volt tehát az első, aki szorgalmazta a templomokban a közösségi éneklés bevezetését. A körlevélben kettős motivációt említ: az istentisztelet szépsége és a liturgikus lelkület, amely mélyebb részvételre ösztönzi a népet. A püspök az anafora záró doxológiájának a szavaira utal: „Add, hogy egy szájjal és egy szível dicsőítsük és magasztaljuk a te legtisztesebb és fölséges nevedet, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindenkor, és örökkön-örökké. Ámen”. Bacsinszky explicite nem szól róla, de joggal feltételezhetjük, hogy az okok között megbújik még egy ki nem mondott: a közösségi éneklés előmozdítása segítené a ruszin nyelv ápolása érdekében tett erőfeszítéseit.⁹ Talán éppen ez okból említi elsőik között az iskoláskorú gyermekeket.

Hogy azonban a rendelkezésben a *participatio actiuosa* gondolata¹⁰ – melylyel Bacsinszky jóval megelőzte a XIX. század második felében kibontakozó liturgikus mozgalmat – mégiscsak a legfőbb szempont, azt mindenesetre alátámasztani látszik a püspök megengedő hozzáállása a magyar nyelv liturgikus használatához. Bár semmi konkrét adat nem áll rendelkezésre, a magyar ajkú görögkatolikusok úgy őrizték meg emlékezetükben Bacsinszkyt, mint aki engedélyt adott a magyar nyelv részleges használatára a hajdúdorogi templomban.¹¹ Az sem kizárt, hogy benne magában hajdúvárosi parókussága idején született meg annak gondolata, hogy a protestáns gyülekezeti éneklés mintájára a népet is bevonja a liturgikus éneklésbe. – Bárhogy is legyen, szándékában osztoztak utódai is. Popovics Vazul több körlevélben is megismétli előde rendelkezését. Az alábbi részlet egy 1846-os körlevélből való:

домашнихъ сѣлскихъ школахъ вынаученныхъ. Что абы не токмо едиными оустнѣ, но и единымъ [Серцемъ] бл[а]гоговѣннише совершалосѧ” (körlevél 1798. március 6-ról, *Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár, GKPL IV-1-a. fasc. 15 nr. 3*).

- 9 Bacsinszky – és általában kortársai – a nép által beszélt ruszint és az egyházi szlávot tulajdonképpen egy nyelvnek tekintették, a nyelvben pedig a hit egyik zálogát látták. A püspök aggódva figyelte, hogy számos érvényesülni vágyó fiatal az iskolai elvégzése során elhagyja anyanyelvét, és ezzel együtt elfordul a bizánci rítustól is. Több körlevélben is megosztja a papsággal abbéli félelmét, hogy az egész görögkatolikus egyház léte forog kockán, ha a papok legalább saját gyermekeiket nem nevelik a nyelv szeretetére. Vö. UDVARI ISTVÁN, „Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809), a ruszin felvilágosodás képviselője”, in ID. (szerk.), *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, (Vasvári Pál Társaság Füzetei 9), Nyíregyháza 1994, 214–215.
- 10 A XIX. század végén kibontakozó liturgikus mozgalom egyik alapelve X. Pius 1903-ban kiadott *Tra le sollecitudini* kezdetű motu proprio-jára megy vissza (*Acta Sanctae Sedis* XXXVI, 531). A II. Vatikáni Zsinat *Sancrosanctum Concilium* kezdetű konstitúciója ültette át a gyakorlatba.
- 11 Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS, „A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig”, in ID. – KATKÓ MÁRTON ÁRON (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, I: 1778–1905*, (Collectanea Athanasiana II/4.), Nyíregyháza 2014, 33–34.

„Miután a mi szertartásunk szerkezete nem csak megengedi, hanem úgy szólván megkívánja azt, hogy az Isteni tiszteleten jelen lévő Hívek az Éneklészt¹² közös éneklésükkel kísérik, ekint az Isteni tiszteletben tettelesen részt vévén annak díszét emeljék, és a buzgóságot közössé tegyék; ellenben pedig köz tudomás szerint mai napiglan még több helyütt az Éneklész a Templomban egészen magára hagyatva, gyakran fülsértő egyhangulatossággal énekel, sőt, a Hívek is azon álhiedelemben vagynak, mintha nékiek ottan énekelni nem szabadna; annálfogva valamint az érzésbeni általános meggyeszereti egyformaság úgyszinte szertartásunk szelleme és az Isteni tisztelet küldíse, főleg pedig a közös ájtatoskodás előidézendése tekintetéből Kedvességteknek ezennel meghagyom: hogy illető mind kétnembeli Híveiket – mint ez némely helyeken eddig is gyakorlatban van –, a Templomban közös éneklésre annál buzgóbban tanítsák és szakadatlanul szoktassák; minél bizonyosabb, hogy ez őket Szertartásukban csak erősíteni fogja és ahozi ragaszkodásukat mindinkább nevelendi”.¹³

Ladizsinszky Sándor helynök¹⁴ körlevele liturgikus szempontból még szilárdabb alapokra helyezi indoklását:

„Az istentisztelet és a mi ortodox rítusunk megköveteli azt, ami a Szent Liturgiában kifejeződik: »Mondjuk mindnyájan...«, és »Add, hogy egy szájjal és egy szívvel dicsőítsük és magasztaljuk a te neved...«, »Téged éneklünk...« és így tovább. Éppen ezért elrendeltetik, hogy a templomban minden jelenlévő hangosan dicsőítse Istent”.¹⁵

A helynök még hosszan fejtegeti a közösségi éneklés liturgikus értelmét, és figyelmezteti a kántorokat és tanítókat, hogy el ne hanyagolják vonatkozó kötelességüket, és ügyeljenek ne csak a fiúk, hanem a lányok énekkoktatására

12 Az éneklész szó itt kántor jelent.

13 Részlet az 1846. október 23-án kelt, 3443. sz. körlevélből, Gebei (Nyírkáta) protokollum, *Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár*, GKPL III-1-35-b.

14 A protokollumban a körlevél küldőjének neve mellett a „vikarij episkopszkij”, azaz püspöki helynök cím szerepel. Alekszander Ladizsinszkij vagy Ladizsinszky Sándor nevét az 1847-es és 1856-os munkácsi sematizmusok a káptalani tagok között sorolják föl, az 1845-ös Magyarország és a hozzákapcsolt részek tiszti névtára is csupán az „iskolás kanonok” titullussal illeti (Buda 1845, 57). Ezzel együtt lehetséges, hogy valamilyen helynöki kinevezést is kapott.

15 “Обще явнаго богослужения сложеніе, и самъ духъ православнаго обряда нашего пожадаетъ а во С. Литургіи егда гласится оное: »рцымъ вси« – »И даждь намъ едыними устмы, едынимъ сердсемъ славити, и воспѣвати« и »Тебе поемъ« и прочая: аки повеливается, чтобы вси присутствующіи во церквахъ вѣрницы велегласно Бога прославляли” (1273 sz. körlevél, 1854 április 8, Gebei protokollum, *Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár*, GKPL III-1-35-b).

is. Szükséges, hogy az oktatásra hetente lehetőleg több alkalmat is szánjanak, hiszen így lehet begyakorolni az egységes éneklést.

A már idézett Popovics püspök talán a legbuzgóbbnak mutatkozott a liturgikus ének terén. Ugyancsak körlevelében szögezi le 1861-ben, hogy egy kántor vagy pap sem találhat kifogást a nép énekekre való tanításában, főleg nem hivatkozhatnak a szertartások bonyolult szerkezetére. Az Isteni Liturgia szinte mindig ugyanazon a módon történik, csupán kevés rész változtatásával, amilyenek az antifonák vagy a tropárok. Minden egyéb voltaképpen állandó ének. A püspök azt is megkívánja, hogy a nép kapcsolódjék be a vécsernye és az utrenye éneklésébe is. A parókusokat felszólítja, hogy számoljanak be a kántorok igyekezetéről, s ha valamely kántor új szolgálati hely után nézne, az ajánlólevélben feltétlen részletezzék erőfeszítéseit, melyet a nép éneklésre tanítása kapcsán kifejtett. Popovics azt is ígéri, hogy hamarosan egy énekeskönyvet is közreadnak majd, amely jelentősen megkönnyíti a kántorok feladatát.¹⁶

16 „Köztudomású, hogy kiterjedt egyházmegyénk egyházközségeiben az egyházi éneket, amely minden szertartás alatt, de különösen is a templomban az ember lelkét és értelmét Teremtőjéhez vonzza, és a föld szülőtteit a mennyekhez emeli, egyedül a kántor adja elő, jöllehet a mi szent egyházunk rítusában az úgy van megszerkesztve, hogy mindenki különösebb nehézség és akadály nélkül igen könnyen megtanulhatja, feltéve, ha megvan hozzá az akarat. Különösen igaz ez a Szent Liturgia énekeire, amelyek néhány rövid rész, a tropárok és antifonák kivételével, mindig ugyanazok. Ha tehát a már fél évszázada számtalan egyházmegyei rendelkezés hiába is volt, legalább most, amikor mindenfajta művészet és tudomány annyi évnnyi várákozás után végre virágzásnak örvend, mindannyiunk lelki üdvére és egész népünk dicsőségére, ezennel felszólítom Kedveltségteket, hogy a nép közösségi énekének előmozdításában fáradozzanak, és egyben a kántortanítókat is kötelezzék erre. Ennek érdekében a jövőre nézve a következő határozatokat hozom: 1. a kántorokról és tanítókról szóló éves beszámolóba ezután egy új rubrikát iktassanak be, amelyben meg kell jelölni, milyen buzgalmat tanúsít a kántor és a tanító a közös éneklés bevezetésében. 2. Minden egyes kántor és tanító számára valamely hivatal megpályázásánál a parókus bizonyítványt állítson ki a szóban forgó ügy érdekében tett erőfeszítéseiről. 3. A városokban és a nagyobb közösségekben, amennyiben lehetséges, az illetékesek törekedjenek arra, hogy bevezessék a harmonikus éneklést, amit szintén beszámítanak nekik érdemeik közé. 4. Végül, hogy a nép ne csak a Szent Liturgia alatt, hanem az utrenyén és a vécsernyén is énekelhessen, egyházi énekeskönyv lesz kiadva.” A körlevél eredeti szövege szlávul: „Вообще знаемо есть, что во многих пространныя Епархii нашае обществахъ церковное пѣніе, которое въ всякихъ обрядахъ, наипаче же во церкви духъ и мысли чловѣческія ко своему Створителю привлекаеть, и земнороднаго ко небеснымъ возвышаеть, чрезъ самаго токмо пѣвца совершаеть тогда, когда оно по обряду С. нашае церкви такъ устроено есть, что тое единокаждый кромѣ всякія тяготы и препятствія, если токмо нато волю имѣють, наипаче же пѣніе Литургическое, которое иземше нѣскольکو короткихъ перемѣненій во тропаряхъ и Антифонахъ производимыхъ всегда едино есть, дуже лехко научитися можетъ, что воежебы, по изданныхъ во семь дымъ отъ поль вѣка

Említésre méltó a szóban forgó körlevél utolsó pontja: „A városokban és a nagyobb közösségekben, amennyiben lehetséges, az illetékesek törekedjenek arra, hogy bevezessék a harmonikus éneklést”. A „garmonicieszkoje penyije” kifejezés alatt az orosz nyelv a XVII. században nyugati mintára orosz földön is elterjedt, a klasszikus összhangzattan szabályaira épülő, többszólamú egyházi éneklést érti, vagyis tulajdonképpen a kóruséneket.¹⁷ Popovics tehát nem tekintette az éneklést a nép kizárólagos feladatának, hanem – nyilvánvalóan esztétikai szempontból – szorgalmazta a kóruséneklés meghonosítását is. Nem szól arról, hogy az istentiszteleteken milyen arányban vehetnék át a kórusok az énekelt részeket. Erről részletesen rendelkezni az adott körlevélben nyilván még fölösleges is lett volna, hiszen éppen csak a kóruséneklés elterjesztéséről van szó.

3. A közösségi éneklés elterjedése

A Popovics Vazul által megígért énekeskönyv végül is magánkezdeményezésre született meg, nem pedig egyházi központi intézkedésre. A rendkívüli népszerűségnek örvendő és több kiadást megért *Velikij Szbornyik* vagyis „Nagy gyűjteményes könyv” összeállítója egy *Andrej Popovics* nevű pap, aki az Ugocsa vármegyei Felsőveresmarton szolgált.¹⁸ Az énekeskönyv 1866-ban

---

отъ безчисленныхъ Епархіалхыхъ установленіяхъ хотя теперь, когда всякая художества, науки и прочая красному процвѣтанію радуются, отъ толикихъ лѣтъ вождельнымъ успѣхомъ, на пользу душевную единокаждаго, на славу же нашего народа, увѣнчанное было, Бозлюбленности ваша се симъ вспять воззваю: чтобы есте во произведеніи всеобщаго народнаго церковнаго пѣнія какъ сами сильно содѣйствовать, такъ также и Певцо-Учителемъ тое строго наложили; прочто на будущее слѣдующая опредѣляются: 1ое Чтобы посему во увѣдомленіе о Пѣвцехъ и Учителехъ ежегодно сѣмо прислится имущее, новая статья (rubrik) заведенія была, во которой зазначится имѣеть, якую ревность показуеть Пѣвецъ и Учитель во заведеніи общаго во церкви пѣнія. 2ое чтобы каждый Пѣвецъ и Учитель во время стеченія для полученія нѣкаго помѣщенія свидѣтельствомъ своего Пароха сію свою ревность проуказаль. 3ое Чтобы во градахъ и большихъ общестахъ на колико возможно, гармоническое пѣніе завести касающіи усилувалися, что имъ во заслугу всегда вмѣнятися будетъ. Наконецъ же 4ое дабы не токмо подъ часть Стѣя Литургии но и подъ часть утрени и вечерни народъ во церкви пѣвати моголь, на сіи конецъ нужная “пѣнія церковнаго книжица” выдана будетъ” (582 sz. körlevél 1861. február 19-i dátummal, Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár, GKPL IV-2-a. 1861/37).

17 Vö. *Hugo Riemann, Musiklexikon, Leipzig 1905*, orosz fordítása: П. П. Веймарн – Ал., Музыкальный словарь, I, Москва 1904, 295.

18 Ma Ukrajnában, Kárpátalján, a Nagyszőlősi járásban, Велика Копаня néven ismert település.

jelent meg Bécsben,¹⁹ bár egyes források az első kiadás éveként az 1864-es évet jelölik meg.²⁰ Valószínűbbnek a későbbi dátumot tartjuk, annál is inkább, mert 1864-es kiadású példányt eddig nem sikerült föllelnünk. Hogy a könyv révén milyen látványos eredményt lehetett elérni a liturgikus énekoktatás terén, azt remekül érzékelteti *Alekszander Mitrak*.²¹

„Nyáron a gyermekek reggel öt órakor érkeznek az iskolába, hogy segíthessenek a szüleiknek a földeken, és az oktatás ne tartsa őket vissza. De a legnagyobb örömet és meglepődöttséget az utrenye és a Liturgia alatt tapasztaltam. Soha nem láttam ehhez foghatót egy orosz templomban sem. Ez az igazi katolikus és gyülekezeti egyház, az élő Isten élő temploma, amelyben egy szájjal és egy szívvel dicsőítik és éneklük az Atya, a Fiú és a Szentlélek magasztos és legtisztesebb nevét. Az összes gyermek ugyanis, fiúk és lányok, eljönnek a templomba, hozván magukkal a szbornyikot, amelyet a helyi parókus adott ki és osztott szét parókiáján százötven példányban. Mihelyst a kántor elkezdi az ének első szavát, az egész templom csatlakozik, és gyönyörűen, szépen szólón folytatja, végig az egész utrenyén.”²²

A magyar görögkatolikus egyházra nézve büszkeségre adhat okot, hogy hasonló énekeskönyv hamarabb jelent meg magyarul, mint egyházi szláv nyelven. *Roskovics Ignác* 1862-ben adta ki énekeskönyvét Debrecenben, *Ó-hitű imádságos és énekeskönyv* címmel.²³ A gyűjteményes kötetet már azzal a céllal szerkesztették, hogy a hívek templomi éneklését megkönnyítse. A későbbiekben több hasonló énekeskönyvet is nyomtattak, melyeknek köszönhetően az istentiszteleteket a nép teljes egészében magyar nyelven énekelhette.²⁴

19 Vö. Атанасий В. Пекар, *Нариси історії церкви Закарпаття*, II. Рим–Львів 1997, 383.

20 Vö. Евменій Сабов, *Очерк о литературной деятельности и образовании карпатороссов*, Ужгород 1925; Евгений Недзельский, *Очерк карпаторусской литературы*, Ужгородъ 1932, 169.

21 Alexander Mitrak vagy Mitrák Sándor (1837-1913) ruszin pap, újságíró és néprajzkutató személyével kapcsolatban. Vö. Иван Поп, *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, 2006, 253–254.

22 Александер Митрак, „Путевыя впечатлѣнія на Верховинѣ”, *Свѣтъ* 16/1 (1867); idézve a következő műben: ŠTEFAN PAPP – NIKEFOR PETRAŠEVIČ, *Irmologion. Gréckokatolícky liturgický spev eparchie Mukačevskej*, Prešov 1970, 186–187.

23 Vö. SZTRIPSZKY HIADOR, „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in SZABÓ JENŐ – SZTRIPSZKY HIADOR, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912*, Budapest 1913; IVANCSÓ ISTVÁN, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I. Nyomtatásban megjelent művek*, Nyíregyháza 2006, 11–32.

24 A jelentősebb magyar nyelvű énekeskönyvekről vö. IVANCSÓ ISTVÁN, „Görög katolikus egyházunk négy legfontosabb imádságos és énekes könyve”, in ID. (szerk.), *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30*, (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 459–486.

A Munkácsi Egyházmegye és leányegyházmegyéinek püspökei a rákövetkező évtizedekben is komoly gondot fordítottak arra, hogy a templomokban szépen zengjen a nép éneke. Ezt a célt szolgálták a kottás kiadványok is.²⁵

Az egységes éneklés kialakulásában elévülhetetlen érdemeket szerzett Boksay János, a Munkácsi Egyházmegye papja és hosszú ideig az ungvári székesegyház karnagya,²⁶ aki Firczák Gyula munkácsi püspök megbízásából összegyűjtötte és lejegyezte az addig többnyire szójhagyomány útján terjedő dallamokat. Kottás gyűjteménye Malinics Józsefnek, az ungvári székesegyház főkantórnak közreműködésével 1906-ban látott napvilágot magyar²⁷ és ószláv nyelven.²⁸ A magyar nyelvű Hajdúdorogi Egyházmegyében tovább folytak a dallamok egységesítésére irányuló, máig ható törekvések.²⁹

A közösségi éneklésben egyfajta mellékvágánynak tekinthető az orgona vagy harmónium használata. A két világháború között elsősorban a magyarországi parókiákon terjedt el. A XX. század elejéig a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyék hívei és papsága egyaránt híresek voltak a liturgikus élet terén megnyilvánuló konzervatív felfogásukról. A Kijevi Metropóliában már a XVIII. században zenekari kísérettel tették ünnepélyessé a szertartásokat. Amikor Blazsovszky Gábor kinevezett munkácsi püspököt Septicky Atanáz metropolita 1738-ban Unyivban püspökké szentelte, a szentelés előestéjén a vecsernyét, csakúgy, mint magát a szentelési liturgiát az udvari zenekar kísérte. Erről Luts kay Mihály tesz említést egyháztörténeti írásában. Popovics Vazul a történetek után mintegy száz évvel később olvasva a szentelési beszámolót, megütközik a zenekar említésén, olyannyira, hogy Luts kay kéziratá-

25 Ігор Задорожний, „Музично-церковна освіта на Закарпатті XVII–XIX століть”, *Естетика і етика педагогічної дії* 10 (2015) 171–178. A magyar nyelvű kottás kiadványokról katalógus is készült: IVANCSÓ ISTVÁN, *Kiállítási katalógus a magyar görög katolikus egyház kottás kiadványairól*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tan-szék 33.), Nyíregyháza 2015.

26 Boksay János munkásságához vö. BOKSAY PÉTER, „Boksay János életrajza”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *A Boksay-Malinics Irmologion megjelenésének 100. évfordulója alkalmából 2006. november 16-án rendezett szimpozion anyaga*, (Liturgikus Örökségünk VI.), Nyíregyháza 2006, 9–11.

27 *A munkácsi görög katolikus püspöki egyházmegyében használt és megállapított egyházi közénekek*, Ungvár 1906.

28 *Въ Мукачевској грек. каф. епархији установљено црквено простопније*, Унгвар 1906.

29 Úgy látszik, a Boksay által kiadott gyűjtemény hamar kiegészítésre szorult. A Miskolcon a két világháború közti időben kiadott folyóiratunk átfogó énekrendezés tervéről tudósít egy szerzői aláírás nélkül megjelent cikkben: „Énekrendezés”, in *Kélet* 10 (1935) 3.

ban nyomát is hagyja ámulatának a „Quid hoc?” vagyis „Ez meg mi?” szavak bejegyzésével.³⁰

A XX. század elején mégis beszüremkedik a liturgiába az orgonamuzsika. Hamar elkészülnek az első, orgonakíséretre írt kórusművek,³¹ a kántortanítói állások betöltésénél pedig nagy előnyt jelent, ha valaki tud játszani a hangszeren. Az új irányzatnak támadtak előmozdítói és ellenzői is. Bába Miklós, aki ez utóbbiak közé tartozott, a *Keleti Egyház* című folyóiratban megjelentetett cikkében számos érvet felsorol az orgonajáték ellen. Az egyik éppen a keleti szertartások mozgalmassága.

„Az orgonának nemcsak hogy szerep nem jut, de elhelyezni sem lehet a szertartásban. Különösen, ha tekintetbe vesszük a görög szertartás mozgalmasságát is. A két karra, kléroszra oszlott éneklő sereg bizonyos énekeknel lejön a templom közepére s egy kart képezve éneklí pl. a kánonban a katavásiát, amelynek az elnevezése is lejövetelt jelent, mint ahogy ma is énekeljük a nagy doxológiát, s a lítiai énekeket.”³²

Nézetével nem mindenki értett egyet. Maga a folyóirat szerkesztője, Kozma János, lábjegyzetben részben el is határolódik a szerző sarkos és túlzottan ideálisnak tartott elgondolásaitól.

„A mi templomi énekünk népének, s a kántor bármi jól megtanulja és be tanítja a megállapított helyes dallamot, orgona segítsége nélkül, csupán torokkal-tüdővel meg nem védheti a helyi torzítások ellen. Egészen észrevétlen ő maga is átcsúszik azokra. Kell tehát a szigorúan kötelező, hangjegyzett dallam, s kell, a mi nézetünk szerint, a dallam megőrzésére segédeszközül az orgona avagy harmónium is.”³³

Érdekes, hogy Kozma az orgona melletti érvelésekor éppen arra a szempontra hivatkozik, amelynek okán annakidején Bacsinszky bevonta a népet az éneklésbe: a kellemes hangzásra.

30 ZSATKOVICS K. GYÖRGY, „Egy püspök-szentelés a múlt században”, in *Kelet* 1891/46 (nov. 8), 2–4, 2.

31 VÖ. IVANCSÓ, Kiállítási katalógus; ID., „A liturgikus éneklés a magyar görög katolikus egyházban. Történeti áttekintés a kottás kiadványok tükrében”, in KOVÁCS ANDREA (szerk.), *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újraindításának 20. évfordulóján tartott szimpózium előadásai, Budapest, 2010. szeptember 8–10.*, Budapest 2010, 201–221.

32 BÁBA MIKLÓS, „Az orgona szerepe a keleti liturgiában”, in *Keleti Egyház* 50 (1938) 267.

33 *Ibid.*, 271.

4. Szempontok a mai megújuláshoz

Nem volt célunk, hogy feldolgozzuk a közösségi éneklés egész történetét a kárpát-vidéki görögkatolikusság körében. Csupán az eredetre vonatkozó néhány adattal kívántunk szolgálni. Ugyanakkor a történelmi ismertető végére kívánkozok néhány tanulság levonása.

A Bacsinszky által megálmodott terv mintegy fél évszázad múlva ért be, Popovics Vazul püspöksége alatt. Ezt a két püspököt a történelmi emlékezet úgy tartja számon, mint az istentiszteleteket különösen is szerető és ápoló püspököket. Reformjaik sikere vitathatatlan. A kitűzött célok ilyen vagy olyan mértékben megvalósultak. Ami a liturgikus esztétikumot illeti, Mitrák idézett írása tanúságot tesz arról, hogy egyszerű falusi gyermekeket is meg lehetett tanítani az igényes éneklésre. A közös éneklés az anyanyelv ápolását is segítette. Sokáig liturgikus formulák, imaszövegek alapján tanultak a gyermekek írni-olvasni, legalábbis szláv nyelven.³⁴ De az elterjedt magyar fordítások is olyan színvonalon állottak, hogy általuk ma is gazdagodik kifejezőmódban mindenki, aki rendszeresen forgatja a szertartásokon az énekeskönyveket. Egy-egy nyelvi fordulat sajátosan a görögkatolikusság nyelvi eszköztárának részévé vált. A hívek tevékeny részvétele pedig oly magától értetődő, hogy a II. Vatikáni Zsinat ezen a téren semmi újdonságot nem hozott a történelmi Munkácsi Egyházmegye örökségén osztozó egyházak számára.

Hiba volna ugyanakkor hallgatni arról, amit az említett reformok mintegy melléktermékként produkáltak. Ami a szertartásokon való részvételt elmélyítette, az bizonyos értelemben el is szegényítette az istentiszteleteket. Idővel ugyanis a parókiák gyakorlatából szinte teljesen kivesztek azok a liturgikus szövegek, amelyeknek műfaja nem felelt meg a közösségi éneklés kritériumainak; gondolunk itt elsősorban a zsoltárokra vagy a kánonra. Tóth Miklós eperjesi püspök a XIX. század második harmadában tett vizitációi³⁵ során már azt tapasztalja, hogy a hexapszalmoszból legfölbjebb egy zsoltárt vesznek, a kathizmák teljesen elmaradnak, legtöbb helyen a kánon is. Többé-kevésbé ez a rend szilárdult meg a magyar görögkatolikus parókiák gyakorlatában is.

34 A legnépszerűbb, több kiadást megért szláv ábécéskönyvet Kutka János adta ki először 1797-ben: *Букварь языка рускаго съ прочіимъ руководіемъ начинающихъ учитися, в Будине 1797*. Hasonmáskiadásban megjelent: UDVARI István (szerk.), *Ruszin ábécéskönyv*, Nyíregyháza 1998.

35 Az 1877 és 1882 között lefolytatott egyházlátogatások jegyzőkönyveit az eperjesi egyházmegyei levéltárban őrzik: *Archív Gréckokatolíckeho Biskupstva v Prešove*, inv. č. 478-480, rok 1877-1882, sign. 1-64.

A liturgikus könyvek utasításainak betartását alapvetően befolyásolja a rendelkezésre álló idő. A parókiális, de legtöbbször a monostori és a székes-egyházi gyakorlatban is eszközölnék rövidítéseket. Sajnálatos, hogy a magyar és a környező görögkatolikusság körében a rövidített rend kialakulásánál szinte egyetlen szempontként vették figyelembe a nép éneklésbe való bevonását. Azokat a részeket ítélték kihagyásra, amelyeket egyetlen felolvasónak vagy énekesnek kellene előadnia. Ennek a következménye pedig, hogy zsolozsmáink fő alkotórészei nem a zoltárok, hanem az egyházi költészet termékei. Szembetűnő különbség például, hogy míg egy orosz templomban végzett virrasztáson megelégszenek tízből két vagy három sztihirával is, legalább az állandó zoltárokat mindig végigolvassák. A magyar parókiákon a gyakorlat éppen fordított.

Márpedig a liturgia dinamikájához tartozik, hogy a szertartásokon a szolgálatok megoszlanak. A konstantinápolyi nagy egyház zsolozsmája a XIII. századig lényegesen különbözött a bizánci rítusú egyházak mai, erősen szerzetesi hatásokat tükröző zsolozsmájától. Elvileg azonban mind a régi, úgynevezett énekes szertartásrend (ἁσματικὴ ἀκολουθία³⁶), mind a szerzetesi liturgikus rend ismeri a felolvasók és a kar szerepét. Nálunk a felolvasók vagy kántorok szerepe redukálódott az énekek vezetésére és az ószövetségi parimiák vagy az apostoli szakaszok felolvasására, illetve néhány elővers éneklésére, a kórus vagy klirosz pedig teljesen eltűnt, még ha helyének meg is maradt a nyoma a templomokban. Az énekszolgálat felosztásában rejlő dinamika azonban egyrészt segítheti a tudatos részvételt, másrészt esztétikailag is emelheti az istentisztelet színvonalát. A részvételhez ugyanis hozzátartozik az aktív hallgatás is, hiszen a „hit hallásból fakad” (Róm 10,17). Máshogy hat az, amikor az ember énekel egy zoltárverset, és máshogy, amikor figyelemmel hallgatja. Talán a ma emberére jellemző cselekvési kényszer oka, hogy nehéz egyszerűen végighallgatni egy szöveget anélkül, hogy a hallgatást nem kísérné valamely más tevékenység. Ha már nem történik semmi, amit nézni lehet, akkor legalább olvasni kíván az emberi szem. Jellemző, hogy a temp-

36 Ezt az istentiszteleti rendet több – köztük egész friss – monográfia ismerteti; itt csak néhányra utalunk: GEORG MARIA HANKE, *Vesper und Orthros des Kathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel: eine strukturanalytische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der Psalmodie und der Formulare in den Euchologien*, Münster 2018; MIGUEL ARRANZ, „L’office de l’Asmatikos Hesperinos («vépres chantées») de l’ancien Euchologe byzantin”, in *Orientalia Christiana Periodica* 44 (1978) 107–130; Иван Данилович Мансветов, „О песенном последовании (ἁσματικὴ ἀκολουθία)”, Прибавления к творениям св. Отцов 26/3 (1880) 752–797.

lomokban kiosztott, liturgikus szövegeket tartalmazó füzetek vagy lapok gyakran már az olvasmányok szövegét is tartalmazzák, ami oda vezet, hogy a szertartásokon jelenlévők még kevésbé tudnak hallgatni a kimondott szóra. Hiszen úgymint lehet követni a szemmel. A liturgikus szerepek felosztása másrészt esztétikai élményt is nyújthat azáltal, hogy a jobb énekhanggal megáldottakból alkotott kar művészibben képes előadni néhány liturgikus rétet. De még ha az egész közösség képzett énekesekből állna is, akkor is fárasztó kihívást jelentene végigénekelni egy vasárnap délelőtti utrenyét és a rákövetkező liturgiát úgy, hogy mindenki szinte mindent énekel. Főleg ma, amikor az átlagember kevesebbet énekel, mint a régiek, akik minden mezei és házi munka terhét szívesen könnyítették a dalolással.

Az esztétikai szempontot tartotta szem előtt Popovics Vazul is, amikor 1854-es körlevelében azt kérte, legalább a városokban és a nagyobb közösségekben terjesszék el a többszólamú kóruséneklést. A nép tudatos részvételét óhajító liturgikus meggyőződésével ez a szempont egyáltalán nem állt szemben, hanem inkább kiegészítette azt.

Végezetül érdemes az emlékezetbe idézni, hogy a mai közösségi éneklés egy adott korban szükségesnek látott reform eredménye. Bacsinszky püspök nagy lépésre szánta el magát, és az újítás bizonyára nem ment át a gyakorlatba egyik pillanatról a másikra, hiszen még ötven évvel később sem volt minden helyen bevett szokás. Feltehetően nem is mindenki osztotta a püspök meggyőződését. Meglehet, egyes kántorok „fülsiketítő éneklése” sem sértette mindenki fülét, az pedig egész bizonyos, hogy többen örömmel mellőzték volna a nép betanításával együtt járó vesződéseket. A történelmi folyamatok tanulmányozása tanulságul szolgálhat ma is, amikor már nem sokan élnek azokból a generációkból, akik számára az *októéchosz* dallamainak ismerete magától értetődőnek számított. Mindenesetre, úgy látszik, a reformok akkor sikeresek, ha több aspektust is szem előtt tartanak. Jelen korunkban ez azt jelenti, hogy az istentiszteleti éneklésben „egy szájjal és egy szívvel” való aktív részvétel és a többszólamú kóruséneklés esztétikuma egymást kiegészítő szempontok kellene hogy legyenek.